

ԿԱՐԼ ՄԱՐՔՍԸ ԵՒ ՄԱՐԴՄԻՋՍԸ *

I

Մարքսի կեանքը, սօցիալ-քաղաքական, հրապարակախօսական գործունէութիւնը եւ գրական վաստակները.

Segui il tuo corso e lascia dir le genti!

Հետեւիր ճանապարհիդ, և թող մարդիկ խօսեն, ինչ ուզում են:

Դանտէ.

19.

Ֆրանսիական բուրժուազիայի յաղթութեան և Փարիզի պրոլետարիատի պարտութեան համակերպական արժէքը:—Բակունին և ինտերնացիօնալը:—Բակունու կազմակերպութիւնը՝ «Սօցիալիստական դեմոկրատիայի դաշնակցութիւնը»:—Խոտերնացիօնալը և Ալիանսը:—Վերջինիս պաշտօնական կազմալուծումը:—Բակունու տեսական ծրագրի խակութիւնը և անմտութիւնը:—Բակունու նամակը Մարքսին:—Բակունին՝ մարքսիզմը չհակացող Մարքսի աշակերտ:—Բակունու անջատ առանձնայատուկ տենդենցները:—Բակունու անուանարկիչ արշաւանքը ընդհանուր խորհրդի դէմ:

70-ական թուականներից ի վեր սկսւում է ինտերնացիօնալի կազմակերպչական կեանքի և առհասարակ իր գոյութեան հարցի համար մի նոր ուշադրաւ շրջան: Փարիզի կոմունան և նրա անկումը եկաւ մի խոր ակոս փորելու համաեւրոպական պրոլետարիատի դասակարգային կռուի ու շարժման բազմաձալ շերտերի մէջ:

25-րդ Ֆրանսիան արմատական յեղաշրջումների մի կլասիք հայրենիք լինելով՝ ամենից շուտ, ամենամեծ չափով և ամենաուժեղ որակով զարգացրեց իր ծոցում դասակարգային բացայայտուած կռիւը և նրա ալիքաւոր արտայայտութիւնները, պատմական բռնկումները: Ֆրանսիական բուրժուազիան

քաղաքականապէս ամենալուսաւորուած ու հասունացածն էր համաեւրոպական բուրժուազիայի. իսկ Ֆրանսիական պրոլետարիատը ամենից շատ յեղափոխական ու դիտակից տարին էր ժամանակակից համաերոպական պրոլետարիատին: Նշանակում է ժամանակակից սոցիալ-քաղաքական կեանքի զարգացման կառարը բոլորած այդ երկու դասակարգերի կատաղի ճակատամարտը Ֆրանսիայում պիտի բնական տնհրաժեշտութեամբ իր ուժեղ ներգործութիւնն ունենար միւս երկրներէ դասակարգային յարաբերութիւնների վրայ:

Վերսայլի յաղթանակող կառավարութիւնը ոչ միայն փաստական ու պաշտօնական ներկայացուցիչն էր Ֆրանսիայի «հանրապետական» բուրժուազիայի, այլև իր խօղացած դերի պատմա-քաղաքական արժէքով նա եղաւ արտայայտիչը համաեւրոպական բուրժուազիայի դասակարգային իղձերի: Իսկ Ֆրանսիայի, աւելի ճիշտ ու ընդուն՝ Փարիզի մարտնչող ու պարտուող պրոլետարիատը, աւելի շուտ և աւելի մեծ չափով եղաւ համաերոպական բանուորութիւն դասակարգային հասունութեան ու կենսունակութեան արտայայտիչը: Եւ Փարիզի կոմունայի պարտութիւնը եղաւ, կարելի է ասել, վերջին արեւնահեղ կատաստրոֆը, որ փակեց դասակարգային կռուի յեղափոխական բռնկումները, բարեկազային ճակատամարտերի շրջանը և տեղի տուեց բուրժուական լեգալիզմի խաղաղ ու «նորմալ», յամբժնութեամբ ու անվրդով մի տեսական շրջանի: «Ամենագոր» բուրժուազիան արեւմտեան Եւրոպայի՝ խորտակելով իր հին թըշնամուն՝ ֆէօդալ-աբսօլյութիզմին, — և սանձահարելով իրաւական կապանքներով իր նոր թշնամուն — պրոլետարիատին, — ամբապընդեց իր դասակարգային տիրապետութիւնը տեսական կռուանքների վրայ:

Կոմունայի պարտութիւնը, — այսինքն Ինտերնացիօնալի ծոցում սնուած ու կազմակերպուած պրոլետարիատի մի հատուածի քաղաքական ծնունդն ու վիժումը, — իբրև պատմական մի խոշոր փաստ, եկաւ մի կողմից բեկիզիայի ենթարկելու իրա ինտերնացիօնալի այսպէս ասած՝ մտաւոր գլխի — Կարլ Մարքսի — քաղաքական նախատեսումները համաեւրոպական յեղափոխութեան մասին, իսկ միւս կողմից նա մղեց բուրժուական կառավարութիւններին համախմբուելու մի «սրբազան» կօալիցիայի մէջ, որի նշանաբանն էր՝ հալածանք ու արշաւանք բանուորական շարժման դէմ: Նշանակութիւն չունէր, որ ինտերնացիօնալը իր ամբողջ էութեամբ զուրկ էր երզուեալ յեղափոխականների կոնսպիրատիւ բնաւորութիւնից, բաւական է հէնց այն փաստը, որ նա իր գոյութեան իմաստով նուիրուած

էր պրոլետարիատի դասակարգային ազատագրութեան. ergo նրան հանդուրժել չէր կարող բուրժուական կառավարութիւնների կօալիցիան: Անխնայ հալածանքն ու ընպրեսիաները՝ մանաւանդ Ֆրանսիայում, կրիտիքական դրութեան մէջ էին դրել բանուորական շարժման ղեկավար ոյժերին, պրոֆեսիօնալ ինտերնացիօնալիստներին:

Այդ մի փորձաքար՝ ինտերնացիօնալի կազմակերպական կեանքի համար:

Միւս կողմից հէնց իրա ինտերնացիօնալի ծոցում առաջացել էր այսպէս անուանուած «ցեց և ուտիչ» ոյժերի մի խումբակ, որ երգուեալ տերորիստի նման ձգտում էր կազմալուծման և ղեզօրգանիզացիայի ենթարկելու ինտերնացիօնալի սեղմած շարքերը, նրա վսեմ կառուցուածքը:

Այդ խումբը կազմում էին բախուստ-անարխիստները կամ ալիանսիստները (դաշնակիցներ):

Ի նկատի ունենալով այն բացասական-բայքայիչ խոշոր դերը, որ խաղացել է Բակունին ինտերնացիօնալի գոյութեան վերջին տարիներում, այն ուժեղ պայքարը, որ ունեցել է նա Մարքսի և մարքսիստների հետ 70-ական թուականի սկզբներին, — արժէ այստեղ փոքր ինչ ծանրանալ այդ օրիգինալ տիպի ղեզօրգանիզատօրական ձգտումների վրայ, չմտնելով իհարկէ երկրորդական մանրամասնութիւնների մէջ:

Բակունին ինտերնացիօնալի հին անդամներից չէր: Նախքան Մարքսի ինտերնացիօնալին յարելը, նա անդամ էր (կենտրոնական վարչութեան մէջ բազմած) այսպէս անուանուած՝ «Ֆրիւդսլիգայի» և «Ֆրիւդսլիգայի» լիգայի («Friedens—und Freiheitsliga») ընկերութեան, — բաղկացած բուրժուական հանրապետականներից և խաղաղութիւն տենչացող արիստոկրատ իլլիզիօնիստներից: Ինտերնացիօնալի Բրիւսելի կոնգրեսի ժամանակ (1868 թ. սեպտեմբերին), լիգայի կենտրոնական վարչութիւնը Բակունու ձեռներէցութեամբ առաջարկում է կոնգրեսին համերաշխութեան դաշն կապել լիգայի և ինտերնացիօնալի մէջ: Կոնգրեսը մերժում է այդ առաջարկը առանց այլեւայլութեան: Մի քանի օրից յետոյ կայանում է Բերնում լիգայի կոնգրեսը: Բակունին առաջարկում է, որ լիգան իր հիմնական ձգտումներից մէկը դարձնէ և մտցնէ իր ծրագիրը հետեւալը. «դասակարգի տնտեսական և սոցիալական հաւասարացումը»: Բուրժուական «խաղաղասէր» ու «ազատասէր» ֆիլանտրօպները պայքարում են նրա դէմ: Բակունին մնում է փոքրամասնութեան մէջ և դուրս գալով լիգայից իր համախոհներով, մտնում է Ինտերնացիօնալի մէջ: Միևնոյն ժամանակ այդ փոք-

ըամասնութիւնը հիմնուած է իր համար մի սեփական կազմակերպութիւն «Alliance de la Démocratie Socialiste» («Սոցիալիստական դեմոկրատիայի դաշնակցութիւնը») անունով, որ պիտի կազմէր ինտերնացիօնալի մի հատուածը:

Բակունտին՝ յաջողուած է, շնորհիւ իր նախկին ծանօթութիւնների, իր Ալլիանսին (որի կենտրոնը Ժընևումն էր գրողընում) պատկանող սեկցիաներ հիմնել Իսպանիայում, Իտալիայում և Ֆրանսիայում: Այս կազմակերպութեան ծրագիրը, թէօրիական հիմքը խառնուած էր Բակունտի այն հիմնական մտքի վրայ, որ մերժուել էր լիգայից, այն է՝ «դասակարգների տնտեսական սոցիալական հաւասարացումը (նոյնիսկ ոչ հաւասարութիւն, այլ հաւասարացում Բ. Ի.), ժառանգութեան իրաւունքի վերացումը պէտք է դառնայ սոցիալական յեղափոխութեան սկիզբը» և մի շարք անբովանդակ ու ուտոպիական ֆրեւազներ:

Ի հարկէ այդ նորելուկ կազմակերպութեան գոյութիւնը անյայտ էր ինտերնացիօնալի գէներալ խորհրդի համար: Եւ Մարքսը շատ լաւ ճանաչելով Բակունտին (դեռ վաղուց), գիտէր և նախատեսնում էր, որ նրա նախաձեռնած գործի գոյութեան իմաստը կոչուած է կռուելու Ինտերնացիօնալի դէմ, քայքայելու նրա հիմքերը: Եւ երբ Ալլիանսի կենտրոնը Բեկլքերի գրութեամբ դիմում է ընդհանուր խորհրդին (ինտեր.) որպէսզի վերջինս վաւերացնէ նրա ստատուումները, ընդհ. խորհուրդը վճռապէս մերժում է այդ առաջարկը և մատնանշում Ալլիանսի գեղօրգանիդատօրական տենդենցների վրայ, որ նըրա գոյութիւնը, որպէս մի անշատ կազմակերպութիւն, հակասում է Ինտերնացիօնալի կանոնադրութեան:

Այդ բացասական պատասխանը յուսահատական ազդեցութիւն է ունենում յայտնի անարխիստի նորածին կազմակերպութեան վրայ: Ֆրանսիական և ընդգիական սեկցիաները խորհուրդ են տալիս կազմալուծել Ալլիանսը: Բակունտին խոնարհւում է անհրաժեշտութեան առաջ: Կազմակերպութեան կենտրոնական բիւրօն յայտարարելով իր բոլոր սեկցիաներին Ալլիանսի կազմալուծումը և հրաւիրելով նրանց Ինտերնացիօնալի մէջ մտնելու, ստորագրուելու նրա ընդհ. խորհրդին, աւելացնելով միևնոյն ժամանակ, որ Ալլիանսի տեսական պրոգրամը պէտք է պահպանէ իր ոյժը: Ընդհանուր խորհուրդը ընդունում է այդ առաջարկը, ուղղադրելով հանդերձ Բակունտու սխալ ֆրեւազը, որ դասակարգների հաւասարացման փոխարէն պէտք է դնել դասակարգների վերացումը, ըստ գիտական սոցիալիզմի սկզբունքների: Մարքսը իր մի մասնաւոր նամակով (Սերնօին

ուղղած, 1868 թ.) և Բրաունշվայգի կոմիտէին հաղորդած (1870 թ.) իր մի գրութեան մէջ Ֆարս է անուանում Ալլիանսի տեսական ծրագիրը և իրաւամբ ծիծաղում, հեղնում Բակունու անստույգեան վրայ: Խնչ է նշանակում դասակարգերի հաւասարացում: Դա իմաստի մի կոպիտ, տրամաբանական սխալ է, որ պնդել կարող է միայն նա, ով չէ բնորոշում ոչ կապիտալիզմի, ոչ սոցիալիզմի և ոչ նոյնիսկ անարխիզմի էութիւնը: Եւ իրաւ, Բակունին այն մարդն էր, որ չէր հասկանում ոչ մէկի, ոչ միւսի և ոչ երրորդի էական հիմքերը, էսսենցիան:

«Դասակարգերի հաւասարացում»,—դա տնտեսական, սոցիալական և քաղաքական բովանդակութիւնից իսպառ գուրկ մի մեխանիքական-արուեստական (օրգանական, մանաւանդ մարդկային-հասարակական կեանքում անխրականացնելի) դրութիւն է, որ նշանակում է երկու աննման մեծութիւնների կտրուտկով, չափիով ու ձեւիով հաւասարացնել փոխանց հետո Նոյնը պընդել դասակարգերի նկատկամբ, նշանակում է պնդել այն ցանցաւ ու անհեթեթ միտքը, որ կարելի է և կամ պէտք է, անհրաժեշտ է (պրոլետարիատի շահերի տեսակէտից) կապիտալն ու աշխատանքը շահագործող կապիտալիստն ու շահագործողը բանուորը դնել մի սերտ ու ներդաշնակ յարաբերութեան մէջ: Եւ երբ Խնտերն. ընդհ. խորհուրդը ուղղում է Ալլիանսի ծրագրային այդ կոպիտ սխալը և հաւասարացման փոխաբէն վերացում դրնում, Ալլիանսի կենտրոնական քիւրօն ընդունում է այդ, բայց իր կողմից աւելացնում դրան մի նոր անստույգիւն, որ իբր Ալլիանսը ձգտում է «անհատների քաղաքական, տնտեսական և սոցիալական հաւասարացման»,—մի յիմարութիւնից ընկնում են միւս յիմարութեան մէջ:

Սա մի փոքրիկ նմուշ է, սակայն ամենակարգինալ խնդրի վերաբերեալ, որ պարզ վկայում է Բակունու թէօրիական հասկացողութեան չափը:

Սակայն չարիքի արմատը չէր կազմում այդ «Ֆարս» թէօրիան և մարքսիստական Խնտերնացիօնալը ամենեկին երկիւղ չունէր դրանից. չարիքի արմատը թաղնուած էր Բակունու և բակունիստների այն դեզօրգանիզատօրական տենդային ձեռնարկների մէջ, որոնցից երբէք չհրաժարուեց ինքը Բակունին, թէև նրա ձեռակերտ Ալլիանսը պաշտօնապէս կազմալուծուել էր: Եւ այն մարդը, որ իր անխնայ ինտրիզներով դաւեր էր լարում աջ ու ձախ՝ Խնտերն. ընդհանուր խորհրդի և մանաւանդ Մարքսի դէմ, այդ նոյն մարդը շարունակում էր արտաքուստ շողոքօրթել Մարքսին, նրա բարեկամութիւնը վաստակելու կծկումներ տանել: 1868 թ. դեկտեմբերի 22-ին գրում է նա Մարքսին մի

նամակ, ուր ասած է ի միջի այլոց հետեւեալը. «... Սիրելի Մարքս, ես այժմ աւելի, քան երբեքէ ըս մօտիկ ընկերն եմ: Միայն այժմ եմ հասկանում, թէ որքան դու իրաւացի ես, երբ հետեւում եմ տնտեսական յեղաշրջումների ընթացքին և հրաւիրում ուրիշներին նոյնն անելու... Ես անում եմ այժմ նոյնը, ինչ դու տարիներից ի վեր անում էիր... Այժմ ես ոչ մի ուրիշ ընկերութիւն և միլիօ չեմ ճանաչում, բայց եթէ բանուորների աշխարհը: Իմ հայրենիքը այսուհետև Խնտերնացիօնալն է, որի առաջնակարգ հիմնադիրներից մէկը դու ես: Դու տեսնում ես, յիշելի ընկեր, որ ես քո աշակերտն եմ, և ես հպարտ եմ այդպէս լինելով: Այսքանը բաւական է բեզ իմ դիրքը և հայեացքները բացատրելու համար: 75)

Այս խօսքերը դրում էր ինքը՝ Բակունին, անխնայ խորտակման ու բնաջնջման մոլի սիրահարը, որ իր ամբողջ կեանքում չհասկացաւ երբէք մարքսիզմը, թէև ինքը իրան աշակերտ է հռչակում Մարքսին: Նա գրում էր այդ տողերը այն ժամանակ, ասում ենք, երբ նա յետին ճանապարհով Խնտերնացիօնալը թունաւորելու՝ ոչ մի միջոցի առաջ կանգ չէր առնում:

Ի՞նչի մէջ էին կայանում Բակունու առանձնայատուկ տենդենցները, նրա անջատ կողմակերպութեան իմաստը: Բակունին յեղափոխական բոմանտիզմի մի կոյր մետաֆիզիկներկայացուցիչ էր: Յեղափոխութիւն ոչ թէ հասարակական բէալ յարաբերութիւնների ու ֆակտօրների հասունացման և նրանց օրգանական յեղաշրջման իմաստով. ոչ, մեծ անարխիստը գըլուխ չունէր ըմբռնելու հասարակական կեանքի աստիճանական էվօլյուցիայի այդ օրէնքը: Նրա ցանկացածը մի ուսօպիական, մի իլլիւզիօն յեղափոխութիւն է, որ պէտք է ամեն բան միանգամից խորտակէ ու ընաջնջէ: Նա հակառակ է Խնտերնացիօնալի ամբողջ պրոլետարական քաղաքականութեան և քաղաքական դասակարգային կռուին: Նա վարդապետում է բանուորութեան քաղաքական ժուժկալութիւն և ձեռնպահութիւն, հեռու լինել ընդոր ակցիօններից: Որովհետև, ըստ բակունիզմի, ոչ թէ պէտք է ձգտել բանուոր դասակարգի տընտեսական և սօցիալ-քաղաքական դրութեան բարուրման՝ քաղաքական ակցիօններով և բէֆօրմներով, այլ պէտք է միանգամից խորտակել գոյութիւն ունեցող կարգերը և պրոլետարիատին վախճանապէս ազատագրել:

Այս ուսօպիզմը, այս միտաֆիզիքական ֆրազիօլոգիան իհարկէ միանգամայն անհամակերպելի էր մարքսիստական

75) Տես, «Neue Zeit» XIX տարի, 1 հատ. երես 6.
Նոյեմբեր, 1906,

ինտերնացիոնալի պատմականօրէն ճշգրիտ հասկացուած նպատակի ու ձգտումներէ հետ, որոնց մասին մենք խօսել էինք նախկին գլուխներում:

Բակունին աշխատում էր Բազելի կոնգրեսում (1869 թ.) գրաւել իր անարխիստական հովերի շուրջը կոնգրեսիստների մեծամասնութեան և ինքը տէր դառնալ Ինտերնացիոնալին. սակայն նա չարաչար պարտուեց մարքսիստներից, նոյն իսկ Մարքսի բացակայութեամբ:

Այնուհետև Բակունին խայթուած տրամադրութեամբ ձեռնարկում է գրական մի ուժեղ ու անխնայ պայքարի ալլիանսիստ-«Egalité» (Ժընևում, իր խմբագրութեամբ) և «Progrès» (շվեյցարական Իւրայում, ուր բակունին դուրս վճռողով աւանտիւրիստ Կուլերիին, տիրանում է սեկցիաներին և իր գործնէութեան կենտրոնը դարձնում՝ այնտեղ) օրգաններում: Մի կողմից Բակունին վարդապետում էր իր սպեցիֆիկ անարխիզմը, իսկ միւս կողմից, տմարդի խժըժանքներով ու ինտրիգներով՝ անուանարկութեան մի կատաղի արշաւանք սկսում Ինտերնացիոնալի և մանաւանդ նրա ընդհանուր խորհրդի դէմ:

Պաշտօնապէս կազմալուծուած բակունիստների Ալլիանսը սկսում է ուժեղ թափով վերակենդանանալ. Շվեյցարիայում, Ֆրանսիայում, Բելգիայում, Իտալիայում և Իսպանիայում նա արդէն արմատ էր բռնել, ունէր սէկցիաներ: Գերմանական երկրներում Բակունին մինչև վերջ ոչ մի յաջողութիւն չունեցաւ: Բլանքիզմի և պրուդօնիզմի (մի կողմ թողնելով ուտօպիստ սոցիալիզմի նախահայրերին) շփոթում սնուած բոմանական տաքարիւն պրոլետարիատը զարմանալի չէ, որ տարւում է Բակունու յեղափոխական ֆրադիօլոգիայով: Յարաբերութիւնները Ինտերնացիոնալի և Ալլիանսի մէջ այնքան են սրւում, որ չէին կարող Ինտերն. պաշտօնական մարմինների ուշադրութիւնը չհրաւիրել, այդ կրիզիսին վերջ տալու համար:

20.

Ինտերնացիոնալի կոնֆերենցեան լոնդոնում.— Կոնֆերենցիան և բակունիստական Ալլիանսը.— Կոնֆերենցիայի կազմակերպական որոշումները.— Ալլիանսի կոնգրեսը.— Մի սկանդալ գրութիւն ընդհանուր խորհրդի դէմ.— Բակունիստ-ալլիանսիստների ստախոսութիւնը, ինտրիգան ձգտումները և հայոյանքներն ու կեղտոտ ինսինուցիաները Մարքսի դէմ.— Մարքսի ցաւակցական դանդաղութիւնը.— Անգլիական կազմակերպուած պրոլետարիատի սեփական կենտրոնը:

Ֆրանս-գերմանական պատերազմը մի կողմից, Փարիզի կոմունան երկրորդ կողմից և մի շարք այլ երևոյթներով պայ-

մասնաւորուած համակրողական ըէակցիան՝ երրորդ կողմից— զարձան այնպիսի անյաղթահարելի խոչնդոտներ, որոնք խանգարեցին Ինտերնացիոնալի կոնգրեսների կանոնաւոր ընթացքը: Սակայն համագումարի՝ ներքին ու արտաքին բարդուած գործերի հրապարակական—կոլլեկտիւ ըննութեան կարիքը խիստ մեծ էր Ինտերնացիոնալի մէջ: Ըէակցիան այնքան ուժեղ էր և Ինտերնացիոնալի այնպիսի կարեւոր հատուածներ, ինչպէս են Գերմանիայի, Ֆրանսիայի և Իտալիայի ազգային սեկցիաները, —ենթակայ էին այն աստիճան ճնշման ու հալածանքի, որ անկարելի էր համագումարի մասին ժառօնել: Այդ պատճառով ընդհանուր խորհուրդը հրաւիրում է 1871 թ. սեպտեմբ. 27-ին մի կոնֆերենցիա Լոնդոնում 76), որին մասնակցում են ընդամենը 23 պատգամաւորներ: Վերոյիշեալ երեք երկրներից սեկցիաները չեն կարողանում մասնակցել քաղաքական արգելքների պատճառով:

Կոնֆերենցիան վճռական միջոցների չի դիմում առ այժմ ըստ ըստ րազմունքաւորական Ալլիանսի դէմ: Նա վաւերացնում է ընդհ. խորհրդի կազմալուծման վճիռը և չի ճանաչում Ալլիանսի պաշտօնական գոյութիւնը: Կոնֆերենցիան զգում է, որ համակրողական ըէակցիան ֆեաֆալով Ինտերնացիոնալին, միայն մեծապէս նպաստել է Բալկոնուն՝ կրիզիսի վտանգաւոր ըստէսներին առջ տանելու իր անձնական կամայականութիւնը, քայքայելիչ պրօպագանդը, ապա թէ ոչ ինտերնացիոնալը նրան վաղուց կը հեռացնէր իր միջից:

Որպէս զի կարելի լինի ըստ հնարաւորին կռուել դեզօրգանիզատօրական տենդենցների դէմ, Մարքսի խորհրդով կոնֆերենցիան աւելի ու աւելի է յարում կենտրոնացման, գեներալ խորհրդին վերապահելով միշտ քի լիազօրութիւններ: Ապա Մարքսը Ինտերնացիոնալի կանոնադրութեան և մինչ օրս ունեցած քաղաքականութեան հիման վրայ նորից ու նորից շեշտում ու յիշեցնում է, որ պրոլետարիատը պէտք է ուժեղ ու անդուլ ջանքերով մասնակցէ քաղաքական կռուին, կազմակերպուէ այդ հողի վրայ, խոյս տալ բուրժուական տարրերից, ինքնամփոփուէ իր մէջ և կռուէ որպէս դասակարգային կուսակցութիւն իր յատուկ ծրագրով ու տակտիկով: Կոլլե տնտեսական եւ քաղաքական հողի վրայ անխորի:

Այնուհետեւ կոնֆերենցիան զբաղւում է կազմակերպական միշտ քի խնդիրներով: Վերացնել զանազան սեկցիաների և ճիւղերի վրայից նրանց խայտաբղէտ ազանդաւոր անունները՝

76) Gustav. Jaechh, «Die Internationale» էր. 154.

պօղիտիվիստ, մուսուլմանիստ, կոլլեկտիվիստ, կոմունիստ, աթէ-
իստ և այլն: Կազմակերպել կանանց ընկերութիւններ բանուոր
դասակարգի մէջ: Շուտով պահանջել ընդհանուր վիճակապրու-
թիւն բանուոր դասակարգի վերաբերեալ: Ուժեղացնել պրոպա-
գանդը գիւղացիական բանուորութեան մէջ: Այն երկրներում,
որ բէակցիայի ճնշումով քայքայուել են Ինտերն. սեկցիանե-
րը, հիմնել նորից տարբեր անունների տակ, սակայն խոյս տալ
գաղտնի, կոնսպիրատիւ ընկերութիւններ ունենալուց:

Մի քանի օր անցած Ալլիանսի այսպէս անուանուած «Բո-
մանական Դաշնակցութեան Կոմիտէն» դեմոնստրատիւ կերպով
հրաւիրում է ալլիանսիստների կոնգրեսը Մոնվիլիէ քաղաքում
(77), որին մասնակցում են 14 պատգամաւորներ:

Կոնգրեսին ներկայ է լինում Ժիւլ Գէդը յեղափոխական
սոցիալիստական կազմակերպութեան կողմից (այն ժամանակ
Գէդը՝ շատ էր հեռու մարքսիզմից):

Կոնգրեսի ամենագլխաւոր և ուղադրաւ զբաղմունքը կազ-
մում է մի խայտառակ բրօշուրայի բովանդակութիւն, ուղղուած
Խնտերն. ընդհանուր խորհրդին—ասա և կրկնիւր—Մարքսի դէմ:
Կոնգրեսը այդ հրատարակութեամբ կոչ է ուղղում բոլոր դաշ-
նակցութիւններին միանալու Իւրայի ըմբոստ սեկցիաներին՝ բո-
ղոքելու համար ընդհանուր խորհրդի դէմ և պահանջուու Ին-
տերնացիօնայի ընդհանուր կոնգրեսը գումարելու Ալլիանսիստ-
ները բողոքում են ընդհ. խորհրդին վերապահուած լիազօր իրա-
ւունքների դէմ, որը, նրանց կարծիքով, պէտք է լինի միայն
կենտրոնական Զղծակցութեան մի քիւրօ, ուրիշ ոչինչ: Եւ այն մար-
դիկ՝ Բակունին և իւր ընկերները, որոնք Բազելի կոնգրեսում
ամենամեծ պաշտպանողներն են եղել խորհրդի լիազօր իրա-
ւունքների—ոյոս ունենալով այն ժամանակ, որ իրանց կը յա-
ջողուի շուտով տիրանալ ընդհ. խորհրդին,—այժմ, իրանց կոնգ-
րեսում, պահանջում են նրա գոյութիւնը գերօյի հաւասա-
րեցնել:

«Ընդհանուր խորհրդի անդամի մանդատը դարձել է մի
քանի անհատների ձեռքում որպէս անձնական սեփականու-
թիւն»... «Այդ մարդիկ այնքան են հեռու գնացել, որ ուղղում
են բռնադատել Խնտերնացիօնալին իրանց մասնաւոր ծրագիրը
անձնական դոկտրինան ընդունելու: Որովհետեւ իրանք հանդի-
սանում են իրանց աչքում կառավարութեան մի որոշ տեսակը,
ուստի բնական է, որ նրանց մասնաւոր գաղափարները երևան
եկան որպէս բանուորական խմբակցութեան պաշտօնական թէ-
օրիան, մինչդեռ միւսների գաղափարները ոչ թէ համարուեցին
որպէս օրինաւոր արտայտութիւն հաւասարազօր կարծիքների,

այլ կատարեալ հերետիկոսութիւն: Եւ այսպէս հետզհետէ կազմուել է մի օրթոդոքսիա, որի նիստը գտնուում է Լոնդոնում, իսկ նրա ներկայացուցիչները համարուում են ընդհանուր խորհրդի անդամները:» «Մենք մեղադրում ենք ընդհանուր խորհրդին—ասուեա՞ծ է մի այլ տեղ,—որ նրա անդամները՝ իրանց ժամանակը ուսմունքի յաղթանակի համար, մտացնում են Ինտերնացիոնալի մէջ հեղինակութեան սկզբունքը»...78)

Ալլիանսիստների այս բողոքաւոր տողերը բըղխում էին Բակունու թունաւորուած սրտի խորքից, ուղղուած յատկապէս Մարքսի դէմ: Ինտերնացիոնալի՝ որպէս պրոլետարական միջազգային մի կազմակերպութեան, տեսական դաւանանքը և գործնական քաղաքականութիւնը կառուցուած էր Մարքս-էնգելսի գիտական սօցիալիզմի հիմքերի վրայ: Մարքսը, լինելով Ինտերնացիոնալի առաջնակարգ հիմնադիրներից մէկը, փաստապէս դարձաւ Ինտերնացիոնալի այսպէս ասած մտաւոր դուռը, նրա գործունէութեան տոն տուողը: Ոչ թէ կամապաշտութիւնը, փառասիրական դիկտատուրան և զանազան ինտրիզան տենդենցներն էին,—որոնց տիպիքական մարմնացումն էր կազմում ամենից առաջ ինքը Բակունին,—այլ զուտ պօզիտիւ գիտութիւնն էր, մտաւորականի գերակշիռ ու յաղթահարող ոյժն էր, որ բնական բերմունքով շնորհել էր Կարլ Մարքսին մի բարձր ու հեղինակաւոր դիրք Ինտերնացիոնալի կենտրոնում:

Բակունիստների բողոքը մի բացայայտ, բայց անուղղակի պայքար էր անարխիզմի կողմից գիտական սօցիալիզմի դէմ: Բակունիստների բողոքը, ասում ենք, մի տենդենցիօզ և քինախնդիր անուանարկութիւն է ընդհանուր խորհրդի հասցէին ուղղուած: Բացարձակապէս սուտ է և հակասում է միանգամայն Ինտերնացիոնալի կանոնադրութեան ալլիանսիստների կոնգրեսի այն պընդումը, որ իբրև ընդհ. խորհուրդը օրինաւոր չէ համարում ուրիշների կարծիքների արտայայտութիւնը և անուանում է այն հերետիկոսութիւն: Հէնց ինքը ընդհ. խորհուրդն է եղել, որ թոյլտրել է ալլիանսիստներին իրանց տեսական ծրագիրը պահպանել, ուղղելով նրա մի քանի անհեթեթ կէտերը: Չանազան ազգային սեկցիաներ կարող են որոշ տեսական խնդիրների վերաբերեալ ունենալ նիւաններ, միայն թէ չհակասէ այդ բանուոր դասակարգի ազատագրութեան գործին,—ահա այն սկզբունքը, որի հիման վրայ ընդհ. խորհուրդը նորանոր խմբեր էր ընդունում: Եւ վերջապէս միթէ ընդհ. խորհուրդը

78) Ibid էր. 163—14.

մեղաւոր է, որ բազմաթիւները իրանց ուսուցիչական ֆրագիօրգիայով չարաչար պարտուում էին ինտերնացիօնալի կոնգրեսներում բացարձակ մեծամասնութիւնից:

Կռիւ ու բողոք Մարքսի անհատական հեղինակութեան դէմ,— սա մի համատարած ախտ է դառնում 70-ական թուականների սկզբներում՝ ինտերնացիօնալի գոյութեան վերջալոյսին, և վարակում ոչ միայն բազմաթիւ-ալիանսիստներին, այլ և շատ հեռաւոր շրջաններում՝ Անգլիայի բանուորական պարագլուխների, անգամ Մարքսի մտերիմ կոլլեգաների՝ ընդհ. խորհրդի անդամների մէջ:

Տեսական-սկզբունքային և կաղմակերպչական-կենսական խնդիրների շուրջը չէ պտտում կռիւների ու բողոքների այն տարափը, որ ուղղել էին Ալիանսի օրգանները («Solidarité»), «La Bénévolence sociale» և Իւրայի սեկցիաների յիշատակագիրը) ընդհանուր խորհրդի և մասնաւորապէս Մարքսի դէմ, այլ սկանդալ արարքների, հայեցանքների և կեղտոտ ինսինուցիաների, անգամ պրոպագանդական տենդենցների մի կուտակուած աղբ էր, որ ինտրիգան բազմաթիւները նետում էին Մարքսի անբիւռն անձնաւորութեան դէմ: «Մարքսը և իր ազնիւները», Մարքսի «սոսիալիստները», «բենտիեր Մարքս», «բենտիեր Էնգելս», «բենտիեր Լաֆարգ», «հրէայ Մարքս», «Մարքսը դեռ աւելի վատ է, քան հրէան. նա գերմանացի է»: Իսկ Մարքսի գերմանացի լինելու տակ ի՞նչ էին հասկանում բազմաթիւները, գիտէ՞ք: Նրանք անուանում էին Մարքսին «պանգերմանիստ», «բիսմարկիստ»: Ընդհանուր խորհրդին անուանում էին «մի գերմանական կոմիտէ, որ ղեկավարւում է բիսմարկեան ուղեղով»:

Բուլվարային օրգանների յատուկ այսօրինակ ստոր ու ապականուած միջոցներով էին կռւում տխրահռչակ բազմաթիւները այն մարդու դէմ, որ կռուելու ուրիշ ոչ մի զէնք չուներ, բայց եթէ իր դրական գիտութիւնը, մտքի խորութիւնը, առողջ ու թէպէտ աշխարհայեացքը, և ուրիշ ոչ մի ձգտում, ոչ մի այլ հասարակական իդէալ չուներ, բայց եթէ իր բոլոր անհատական ոյժերով նուիրուել մարդկութեան «չորրորդ դասի» պատմական ազատագրութեան սրբազան գործին:

Մարքսի նորերս լոյս տեսած բազմաթիւ նամակներից (ուղղած իր հաւատարիմ ընկեր Զորգէին, Նիւ-Յօրկում) երեւում է, թէ ինչպէս նա իր դառն ու կծու գանգատները, ցաւակցութիւնն է յայտնում, որ համակրողական բնակցիայի վտանգաւոր բողոքներին անարեւիստների խումբը ոչ մի միջոց չի խնայում դեգորգանիզացիայի ենթարկելու Ինտերնացիօ-

նալին: Վերանց յարձակման օրինակով—գրում է մարքսը Զոլ-գէին—կազմում են ոչ թէ մեր դէմ միացած երուպական կառավարութիւններն ու տիրապետող դասակարգերը, այլ Լոնդոնի ընդհանուր խորհուրդը և իմ նուաստութիւնը: Վերանց աչքով ինտերնացիօնալը մեղապարտ է առհասարակ, երբ նրա կենտրոնում գերակշռում է գերմանական ազդեցութիւնը (գերմանական գիտութիւնը այսինքն): Վերանց արձակած պարոյն է, որ իբր ընդհ. խորհրդի մէջ իշխում է պանգերմանիզմը (այսինքն բիսմարկիզմը): Իրաւապէս, սակայն, գերմանական տարրը խորհրդում ^{2/3} անգամ քանակով քիչ է, քան անգլիականը, և աւելի քիչ, քան Ֆրանսիականը: Ուրեմն Ինտերնացիօնալի մեղքը կայանում է նրանում, որ նրա կենտրոնում անգլ. և Ֆրանս. տարրերը տեսականապէս (մտաւորապէս) աւելի թոյլ են և իշխում են գերմանական տարրից, սակայն այդ տիրապետութիւնը ինքը գերմանական գիտութիւնն է, ըստինքեան օգտակար ու անհրաժեշտ: «Բակունին, — մի մարդ, առանց թէօրիական որևէ պատրաստութեան, — յաւակնութիւն ունէր մի անշատ կազմակերպութեան մէջ Ինտերնացիօնալի գիտական պրօպագանդը մղելու և դա իր կողմը դարձնելով ինտերնացիօնալի մէջ երկրորդ ինտերնացիօնալ հիմնելը: Վերանցիօնալի պատմութիւնը եղել է մի շարունակական կռիւ ընդհանուր խորհրդի կողմից ընդդէմ այն բոլոր աղանդների և դիւլետանտական խաղերի դէմ, որոնք աշխատում էին արմատ բռնել ինտերնացիօնալի մէջ և քայքայել ու ֆլասել բանուոր դասակարգի իրական շարժումը:»⁷⁹)

Այսպէս բակունինստական Ալլիանսը անդադար առաջ է տանում իր ինտրիգան քաղաքականութիւնը և ամենայն եռանդով աշխատում, որ բողոքների և տրտուկների ոյժը ընդհանրանայ ամենուրեք և այդպիսով հող պատրաստուի, ինտերնացիօնալի գալիք կոնգրեսում բուռն արշաւանք գործելու մարքսիստների դէմ: Եւ բոմանական «երկրներում Ալլիանսը հասել էր բաւական զգալի յաջողութեան, թէ և նրա «կազմակերպուած» մասսան տարերային շարժման և քնազղական մղումների, անարխիստական հովերին կուլ գնացած մի ամբողջ էր, սար ու ձորի տարբերութեամբ հեռու ինտերնացիօնալի կազմակերպուած գիտակից բանուորներից: Ինտերնացիօնալը շարունակ յառաջադիմութիւն էր գործում գերմանական երկր-

⁷⁹) S. 4. «Briefe und Auszüge aus Briefen von J. Phil. Becker, Jos. Dietzgen, Jr. Engels, F. Marx u. A. an F. A. Sorge und Andere» Կր. 33, 38, 39—40.

ներում, որոնց միացել էին նաև սկանդինավեան երկրները, մանաւանդ ինդոստորիական Դանիան:

Անգլիայում արդէն տաշանում են կազմակերպական զգալի փոփոխութիւններ: Բուն անգլիական պրոլետարիատը չունէր իր կազմակերպական կենտրոնը: Ընդհ. խորհուրդը, ինտերնացիոնալի կենտրոն լինելով հանդերձ, միևնոյն ժամանակ ստանձնել էր անգլիայի բանուորական շարժման կենտրոնական ֆունկցիաները: Նախ քան Փարիզի կոմունան, Մարքսը հաւատալով համաւերստական յեղափոխութեան շուտափոյթ զարստեան, ուզում էր, որ անգլիական պրոլետարիատի ղեկավարութեան կենտրոնը մնար անմիջապէս ընդհ. խորհրդի ձեռքին, յեղափոխութեան ընթացքին տոն տալու համար: Սակայն Մարքսը յետոյ աւելի խորը նախադիտելով իրերի ապագայ զարգացման ընթացքը, փոխեց իր սկզբնական նախատեսումը, տեսնելով, որ պրոլետարիատը պիտի դեռ տասնեակ տարիների քաղաքական կռիւ ունենայ: Ինտերնացիոնալի Լոնդոնի կոնֆերենցիան արդէն զգալով անգլիական բանուորութեան յատուկ կենտրոն ունենալու անհրաժեշտութիւնը, վճռում է հիմնել յարիտանական զաշնակցութեան խորհուրդ՝ անունով մի կենտրոնական մարմին, որ իր մէջ պիտի ամփոփէր անգլիական բոլոր սեկցիաների ղեկավարութիւնը: Քանի դեռում, այնքան մեծ քանակով տրէդ-ունիոնիստներ էին յարում ինտերնացիոնալին, մանաւանդ 1871 թ., երբ ինտերնացիոնալը աջակցելով մեքենայագործ բանուորների գործադուլին և նրա յաջող յաղթանակին, մեծ հմայք էր վաստակել տրէդ-ունիոնիստների շարքերում: Միաժամանակ հիմնում են նաև իրանդական սեկցիաներ ինտերնացիոնալի սկզբունքներով: Մարքսը քաղաքական խոշոր նշանակութիւն տալով իրլանդական շարժման, յանձնարարում էր անգլիական կազմակերպուած պրոլետարիատին պաշտպանելու իրլանդական շարժումը:

Ինտերնացիոնալի կոնգրեսը Հաագայում:—Բակունիստների եռանդուն մասնակցութիւնը:—Մարքսի ջանքերը:—Կռիւ երկու տրամադժօրէն հակառակ ուղղութիւնների մէջ:—Բակունիստների բարոյական սնանկ պատկերը:—Ընդհանուր խորհրդի աղբիւրը:—Մարքսիստների առաջին յաղթութիւնը:—Ընդհանուր խորհրդի տեղափոխութեան խնդիրը:—Վալենտի րէզոլուցիան քաղաքական ակցիօնի մասին:—Մարքսիստների երկրորդ յաղթութիւնը:—Մարքսիստների երրորդ և վերջին յաղթութիւնը:—Մարքսի եղբայրական դառը:—Հաագայի որոշումները և աղջային սեկցիաները:—Ալլիանսիստների պնդօ-ինտերնացիօնալը:—Բակունու գաղտնի կազմակերպութեան խայտառակ մերկացումը:—Բակունին՝ պանսլաւօնիստ իդէոլոգ:—Ալլիանսի քայքայումը:—Մարքսի ինտերնացիօնալի վախճանը և դրա պաճառները:

Վրայ էր հասել արդէն Ինտերնացիօնալի ընդհանուր կոնգրեսի ժամանակը (1872 թ. սեպտեմբերի), ուր, ըստ Մարքսի, պիտի վճռուէր Ինտերնացիօնալի «կեանքի և մահուան խնդիրը», ուր, ասում ենք, մարքսիստները և բակունիստները վերջին ահաւոր ճակատամարտը պիտի մղէին:

Կոնգրեսը բացուեց սեպտեմբերի 2-ին, Հաագայում⁸⁰⁾ Սա առաջին կոնգրեսն էր, որ բարձր աստիճանի միջազգային բնաւորութիւն ունէր իր մասնակցողների բազմազանութեամբ: Բացի Եւրոպայի բոլոր մեծ ու փոքր երկրների բանուորական կազմակերպութիւնների ներկայացուցչութիւնից, պատգամաւորներ եկել էին նաեւ Ամերիկայից և Աւստրալիայից: Մասնակցում էին ընդամենը 65 պատգամաւորներ:

Բակունիստական Ալլիանսը մեծ յոյսերով ու երազներով էր մասնակցում կոնգրեսին: Նրա կենտրոնը՝ Շվեյցարական Իւրան, իմպերատիւ մանդատներով էր ուղարկել իր պատգամաւորներին կոնգրես, պահանջելով ամեն կերպ աշխատել ընդհանուր խորհուրդը վերացնելու, համերաշխ լինել ամեն մի սեկցիայի պատգամաւորութեան հետ, որը կը բողոքէ, կը կռուէ խորհրդի դէմ, անհատական հեղինակութեան սկզբունքի դէմ, լինել կոնգրեսում մի սերտ ու ինքնամփոփուած մարմին, և իսկոյն թողնել կոնգրեսը այն դէպքում, երբ բացասաբար կը շօշափուեն ու կը տրորուեն Ալլիանսի սկզբունքները:

Հին (մարքսիստական) Ինտերնացիօնալի պատգամաւոր անդամները վստահ էին իրենց ոյժերի, իրենց դաւանած գա-

⁸⁰⁾ D. Jaekch, Die Internationale» եր. 189.

դափարներին յաղթահարիչ կենսունակութեան վրայ: Մարքսի, որպէս անհատի, և Մարքսի, որպէս մի կենսորոնաձիգ առանցքի, բոլոր ջանքերը ուղղուած էին՝ փրկել Ինտերնացիօնալը պարտութիւնից, անկումից:

Երկու սուր ու տրամագծօրէն հակառակ ուղղութիւններ անհաշտ կռուի են դուրս եկել Ինտերնացիօնալի բաղդը որոշելու համար: Մի կողմում՝ մարքսիզմը, զիտական սոցիալիզմը, յառաջադէմ ու էվօլյացիօնիստական աշխարհայեացքը, պրոլետարիատի զոյուծեան ըէալ հիմքերի վրայ խարսխուած առոյգ իդէօլոգիան. միւս կողմում՝ բակունիզմը, նիհիլիստական անարխիզմը, յեղափոխական ռոմանտիզմը, անբովանդակ, սիմպլ ու մակիրեւոյթային ֆրադէօլոգիան, քայքայիչ եւ ղեգօրգանիզատօրական տենդենցներ:

Անպայման դրանցից մէկի յաղթութիւնը պիտի վկայէ միւսի պարտութիւնը և ընդհակառակը:

Դեռ կոնգրեսի առաջին նիստերում, մանդատների քննութեան ժամանակ, խիստ զօքերով մերկանում է բակունիստալլիանսիստների բարոյական սնանկ պատկերը: Զանազան ծայրերից եկած բազմաթիւ բողոքաւոր նամակներ մանրամասն նկարագրում են նրանց զեղծումները, խնդրիզան և գաղտագողի մեքենայութիւնները: Լաֆարգը մերկացնում է անխնայ բակունիստների սկանդալ սերագործութիւնները Իսպանիայում. էնգելսը սուր քննադատում է նրանց գաղտնի կազմակերպութեան բոլոր խարդախութիւնները, հակապրոլետարական ձգտումները:

Այնուհետեւ կարգացւում է ընդհանուր խորհրդի ագրեսը, որ արտայայտիչ գոյներով նկարագրում է ինտերնացիօնալի ծանր դրութիւնը, կրիտիքական ռոպէնքը համակրողական ըէակցիայի ազդեցութեան տակ. ցամաքային Եւրոպայի կառավարութիւնների հալածական կօալիցիան, բուրժուական թերթերի զրպարտութիւնները, բոնապարտիստական կառավարութեան կատաղի բռնութիւնները, գերմանական կառավարութեան կեղծ դաւադրական պրոցեսներով անհաշտ հալածանքն ու բանտարկութիւնը, աւստրիական կառավարութեան դոնքիշոտութեան հասցրած ըէպրիսիանները, հոլովմէական պապի խնիթ ու ապուշ կռիւը տեղական սեկցիայի դէմ և այլն և այլն,—ֆէօդալիզմի, բուրժուազիայի եւ կղերականութեան սլաշտօնական Եւրոպան, տիրող ու հրամայող ըէակցիօնէր Եւրոպան երդուել զհիմն նման հալածում, ճնշում էր «չորրորդ տարրի»՝ սրբազան զաշխրով միաբանած միջազգային կազմակերպութիւնը: Ինտերնացիօնալը՝ իր խրոխտ ու անվեհեր գործիչներով, ոչ միայն անսասան մնաց այդ բոլորի հանդէպ իր բարոյական մեծութեամբ, այլ և խորացրեց ու ընդլայնեց իր գործնէութիւնը այնտեղ, ուր նա վաղուց էր արմատ

ընել և տարածուեց ու սփռեց իր ազդեցութիւնը այնտեղ, ուր նա մուտք չէր գործել կամ ամուր դիրք չունէր. օրինակ՝ Հոլլանդիայում, Դանիայում, Փորտուգալիայում, Շոտլանդիայում, Իրլանդիայում, Ամեր. Միացեալ Նահանգներում, Աւստրալիայում, Նոր-Զելանդիայում, Արգենտինիայում: Այդ աստիճան հսկայական ծաւալ էր ստացել Ինտերնացիօնալը իր մի քանի տարուայ գոյութեան ընթացքում:

Կոնգրեսը անցնելով իր իսկական զբաղմունքներին, ամենից առաջ քննութեան նիւթ է դարձնում ընդհանուր խորհրդի հարցը:

Սա ալլիանսիստներին ջղաձգութեան մէջ դնող մի փափուկ խնդիր էր, որ, սակայն, երկար վիճաբանութիւնից յետոյ ձայների ճնշող մեծամասնութեամբ ընդունում է ընդգլխեցիա ի նպաստ ընդհանուր խորհրդի: Հիմնապէս ջրում է բաշխուիստ—ալլիանսիստների բողոքաւոր ֆրադէօլոգիան. Լաֆարգը, Մարքսը պաշտպանում են դեմոկրատական ցնեւորալիզմի սխտեմը, ընդհ. կենտրոնին վերապահելով Ինտերնացիօնալի բարձրագոյն ատենանի—կոնգրեսի—որոշումները ի կատար ածելու լիազօրութիւնը: Ընդհ. խորհուրդը չունի ոչ հրացան, ոչ զինուորներ և ոչ ոստիկանութիւն, նրա հեղինակութիւնը զուտ և բացառապէս բարոյական է—ասում է Մարքսը:

Սա առաջին յաղթութիւնը բաշխուիստների դէմ. թէև նրանց իմպերատու մանդատը պահանջում էր թողնել ու հեռանալ կոնգրեսից, այնուամենայնիւ նրանք շարունակում են իրենց մասնակցութիւնը՝ աւելի մեծ ու զգալի պարտութիւններ կրելու համար:

Այնուհետև էնգելսի առաջարկութեամբ կոնգրեսը ձայների նուազ բազմութեամբ վճռում է ընդհանուր խորհրդի նիստը Լոնդոնից տեղափոխել Նիւ-Եօրք: Այդ առաջարկը շատերին խիստ զարմացնում է: Իսկ Մարքսի և էնգելսի համար դա վաղուց վճռուած մի հարց էր: Լոնդոնում պայմանները այնպէս էին դասաւորուել, որ անհրաժեշտ էր խորհրդի տեղափոխութիւնը գէթ առժամանակ: Բացի դրանից Մարքսը խիստ շատ էր խանգարում. նա, ինչպէս յաճախ գանգատում էր իր նամակների մէջ, դժուարանում էր լարուած էներգիայով և ինտենզիւ ոյժերով նուիրուել գիտական զբաղմունքներին, Ինտերնացիօնալի կենտրոնի՝ իր վրայ բարձուած գործնական աշխատանքը խանգարում էր նրան: Էնգելսը շատ էր աշխատում Մարքսին ազատ պահել այդ ծանրութիւնից, և ամենայն հաւանականութեամբ կարելի է ասել, որ այդ վճիռը վերագրելու է աւելի շուտ էնգելսի ազդեցութեան յօգուտ Մարքսի:

Միւս կողմից, ինչ ասել կուզի, տուժում է ինքը Ինտերնացիօնալը, երբ բանուորական շարժումը ղեկավարող կենտրոնական մարմինը Եւրոպայի ծոցից տեղափոխւում է հեռաւոր Ամերիկան: Մակայն ինքը Մարքսը շատ լաւ գիտէր և նախատեսում էր Ինտերնացիօնալի գոյութեան բնական վախճանը Եւրոպայում, այնպէս որ ընդհ. խորհրդի Լոնդոնում մնալ չըմնալը մեծ կարևորութիւն չունէր: Մենք խնդիրը աւելի կը պարզենք, երբ խօսենք Ինտերնացիօնալի անկման պատճառների մասին:

Կոնգրեսը քննում է քաղաքական ակցիօնի խնդիրը: Ալլիանսիստները հանդէս են գալիս յանձինս իրանց ֆանֆարօն և թեթևութիւն ներկայացուցիչներից մէկի, Գիլլոմի, որ պաշտպանում էր քաղաքական ձեռնպահութեան սկզբունքը. չմասնակցել պարլամենտական կեանքին, լինել միայն պասսիւ քաղաքագետներ և բոլոր ոյժերով ձգտել պետութիւնը խորտակելու, ինչ ձևի էլ ուզում է թող լինի: Քաղաքագիտական այդ նորակուրս իդէօտիզմը Ինտերնացիօնալի մէջ երկրպագուներ էր ձեռք բերել միայն ալլիանսիստների շարքերում ի հարկէ:

Վալեանը առաջարկում է կոնգրեսին մարքսիստական ոգով կազմուած մի սուր ու բովանդակալից րէզոլիւցիա, որ երկար վիճաբանութիւնից, բակունիստներին ջախջախելուց յետոյ ընդունւում է ձայների ճնշող մեծամասնութեամբ: Բէզոլիւցիան հետեւեալն է՝

«Իր ազատագրական կռիւների ընթացքում բանուոր դասակարգը կարող է միայն այն ժամանակ որպէս դասակարգ գործել, երբ նա կազմակերպւում է իբրև քաղաքական կուսակցութիւն, և բոլոր հին կուսակցութիւններից, որոնք կազմուած են ունեւոր դասակարգներից, սահմանադժուած ու նրանց թշնամաբար հակադրուած լինի: Բանուոր դասակարգի քաղաքական կուսակցութեան մէջ ամփոփուելը ու կազմակերպուելը խիստ անհրաժեշտ է, որպէսզի կարելի լինի պսակել սոցիալական յեղափոխութեան յաղթանակը և վախճանապէս վերացնել բոլոր դասակարգերը: Ոյժերի այն համախմբումը, որ բանուոր դասակարգը իր տնտեսական կռիւների ընթացքում առաջ է բերել, պէտք է միաժամանակ կուռան ծառայէ խոշոր կալուածատերերի և կապիտալիստների քաղաքական ոյժի դէմ մղած կռիւների ընթացքում: Բանուոր դասակարգի ռազմական րոպէներին պէտք է նրա տնտեսական շարժումը եւ քաղաքական ակցիօնը անբաժան օղակուած լինեն միմիաց հետ»։⁸¹⁾

⁸¹⁾ Gustav Jaechh, Die Internationale, 194 էր.

Այս բեզդիւցիայի ընդունելութիւնը նշանակում էր երկրորդ մարքսիստական յաղթանակը բաղնիստների դէմ:

Մօտ 35 տարի սբանից առաջ ձևակերպուած այդ բեզդիւցիան մնաց մի աւանդ՝ մարտնչող պրոլետարի հին Խնտերնացիօնալից նոր Խնտերնացիօնալի: Միացում, ներդաշնակ ու օրգանական շաղկապում պրոլետարիատի տնտեսական շարժման և քաղաքական ակցիօնի, որպէս անհրաժեշտ նախապայմաններ բանուոր դասակարգի պատմական ազատագրութեան համար: — Կռուի այս լոզունգը ամենաայժմէական ընկառնութիւնն ունի արդէ ըստ սոցիալական կուսակցութիւնների համար: Որովհետև հէնց այժմ է, որ տասնեակ տարիներ առաջ ճշգրիտ սահմանների մէջ տեսականօրէն մշակածը, պէտք է գործնականապէս իրականացնել: — համեմաշխ գործակցութիւն և սերտ միացում քաղաքական-պարլամենտական գործնէութեան և արհեստակցական շարժման (տնտես. կռուի) միջև:

Հաագայի կոնգրեսը մի այլ հետաքրքրական որոշում ևս կայացրեց: Նա յանձնարարել էր հինգ պատգամաւորներից բաղկացած մի յանձնաժողովի քննելու ալլիանսիստների գործերը: Յանձնաժողովը այնպիսի մեղակցուցիչ փաստեր էր երևան հանել այդ ինտրիգան կազմակերպութեան սկանդալ արարքների վերաբերեալ, որ կոնգրեսը դարձեալ ճնշող մեծամասնութեամբ վճռում է դուրս վճռել Բակունուն, որպէս Ալլիանսի հիմնադրի, և նրա երկու զխաւոր արքանեակներին: Ալլիանսիստներից հինգ պատգամաւոր խլում են իրանց ըստ կապերը այդ կազմակերպութեան հետ և նորից միանում են հարազատ Խնտերնացիօնալին:

Այդ էլ երրորդ եւ վերջին պարտութիւնը այն դոնքիշոտ բաղնիստների, որոնք երազում էին տապալել Խնտերնացիօնալի սիւներին և իրանց ձեռքն առնել միջազգային պրոլետարիատի կազմակերպութեան ղեկը: Կոնգրեսի միայն մի համեստ փոքրամասնութիւնը բաց է թողնում մի բողոք ուղղած ընդհանուր խորհրդի իրաւունքների կրկնակի ընդարձակման դէմ:

Կոնգրեսը ընդունում է ի նպաստ իրլանդական քաղաքական բանտարկեալների մի բեզդիւցիա ընդդէմ անգլիական «լիբերալ» կաբինետի բռնութիւնների: Դրանից յետոյ, կոնգրեսի վերջում, Մարքսը արտասանում է մի ընդհանուր լուսաբանական ճառ ընդունուած որոշումների վերաբերեալ, որ փակում է հետեւեալ խօսքերով.

«Յեղափոխութիւնը պէտք է համերաշխ (solidaricsh) լինի, և մենք գտնում ենք մի մեծ օրինակ յանձինս Փարիզի կոմու-

նայի որը ընկաւ, որովհետեւ միւս ըտլոր մայրաքաղաքներում՝ Բեռլին, Մադրիդ և այլն, միաժամանակ չբռնկուեց մի մեծ յեղափոխական շարժում, որպէսզի կապակցութեան մէջ մտնէր Փարիզի պրոլետարիատի այդ հսկայական ապստամբութեան հետ: Ինչ ինչ է վերաբերում,—շարունակում է Մաքքսը,— ես պիտի շարունակեմ աշխատել այդ խնդրի վրայ, բանուորներին՝ ապագայում այն աստիճան արդիւնաւոր համերաշխութեան ամրապնդման համար: Ոչ, ես չպիտի յետ քաշուեմ Ինտերնացիոնալից, և իմ կեանքի մնացորդը—ինչպէս իմ անցեալ աշխատանքի ժամանակ է եղել,—պիտի նուիրուած մնայ սոցիալական գաղափարների յաղթանակին, որոնք, մենք բոլորս վստահ ենք դրա մէջ, պիտի մի օր գլուխ բերեն պրոլետարիատի տիրապետութիւնը: ⁸²⁾

Հաագայի կոնգրեսի որոշումները մեծ իրարանցում են առաջ բերում զանազան սեկցիաների մէջ: Շատ տեղեր, ամենից առաջ Անգլիայում, ուր բախումները հետքն անգամ չկար և չէր էլ կարող լինել իրեւ մի պարսաւուած նիհիլիստական անարխիզմ, այնուամենայնիւ բաւական մեծ թուով ազգային սեկցիաներ չեն ընդունում Հաագայի որոշումները և յայտարարում են իրանց համերաշխ Ալլիանսի բողոքի հետ: Ընդհանուր աւամար, կազմակերպուած պրոլետարիատի մեծագոյն մասը մնաց Ինտերնացիոնալին հաւատարիմ (Ֆրանսիայում, Գերմանիայում, Աւստրիայում, Հոլլանդիայում, Դանիայում, Ունգարիայում, Լեհաստանում, Միացեալ Նահանգներում, Շվեյցարիայի մի մասում և այլն):

Հաագայի կոնգրեսից անմիջապէս յետոյ գումարւում է արլանսիստների համագումարը, որը խիստ պարսաւելով Հաագայի կոնգրեսի որոշումները, հիմնում են մի Նոր Ինտերնացիոնալ, բախումիստ-ալլիանսիստների կեղծ, պսևդո-ինտերնացիոնալ: Սակայն որքան դժբաղդ հիմքերի վրայ և պայմանների մէջ է կեանքի կոչւում սեկցիոնիստների (բաժանուածների, անջատուածների) այդ պսևդո-ինտերնացիոնալը: «Արդէն կարճ ժամանակից յետոյ Սեկցիոնը լուծուեց ու վերածուեց անարխիայի: Սեկցիաներին «աւտոնոմ» իրաւունքներ տալով, մնացել էր, որ անհատներին ևս «աւտոնոմիա» տրուէր, և արուեց նոյն իսկ այդ վերջին քայլը... Սեկցիոնիստական սեկցիաները,—շարունակում է Ինտերնացիոնալի պատմագիրներից մէկը,—անազին արագութեամբ կազմալուծուեցին մեծ ու փոքր անջատուած գրուպպաների, որոնք ոչ մի կապակցութիւն չու-

⁸²⁾ Ibid, եր. 195

նէին միմեանց հետ, բայց եթէ կուտւմ, վիճում էին և դրանով դժուարացնում և ունայն դարձնում աշխատանքի թշնամիների դէմ ուղղուած միահամուռ կիրքը»⁸³)

Այս էր հռչակաւոր Բակունու «կազմակերպչական հանճարի» արդիւնքը:

Բայց այդ դեռ ոչինչ:

Խնտերն. ընդհանուր խորհուրդը բազմաթիւ գաղտնի դուլմենտների հիման վրայ հրատարակում է մի կործանիչ մեղադրում բակունիստների դէմ: Բանից երևում է, որ Բակունու Ալլիանս ասածը եղել է մի գաղտնի, կոնսպիրատիւ ընկերութիւն իր ընդհանրատական հիրարխիայով և կառավարչական օրգաններով: Ալլիանսը ունեցել է իր երեսն ու աստուղը,—հրապարակական Ալլիանս, որ ամփոփել է իր մէջ միջազգային և ազգային եղբայրները և նրա յետև թագնուած գաղտնի Ալլիանս: Միայն 100 հոգուց բաղկացած միջազգային եղբայրները կազմում են սուրբ կոլլեգիումը: Միջազգային եղբայրները ոչ մի գաղտնիք չունեն միմիւրանց մէջ: Ազգային եղբայրները կազմակերպւում են նոյն ծրագրով, ինչպէս համազգայինները: Միջազգային Ալլիանսը տիրում է մի օրէնսդրական օրգանի կենտրոնական կոմիտէի մէջ: Ժընևի կենտրոնական սեկցիան կազմում է նոյն «կենտր. կոմիտէի հաստատուն պատգամաւորութիւնը» «Ալլիանսի գործադիր խորհուրդը»: Այդ կենտրոնական սեկցիան բաժանւում է երկու մասի՝ կենտրոնական և վերահսկիչ կոմիտէի: Նրանց տնօրէնները «տալիս են իրանց լիազօրութիւնը քաղաքացի Բակունու ձեռքը»: «Ուրեմն կենտրոնական միայն կոմիտէն, աւելացնում է նոյն պատմագիր Գուստաւ Եկըր, որ ամփոփում էր իր մէջ սահմանադրական և օրէնսդրական ոյժը ամբողջ Ալլիանսի վրայ, ուրիշ ոչ ոք էր, բայց եթէ ինքը քաղաքացի Բակունին»:

Երևակայեցէք, այն մարդը, որ անխնայ բողոքում էր և իր ինտրիգաներով բողոքել տալիս միամիտ սեկցիաներին Կարլ Մարքսի կարծեցեալ դիկտատուրայի, անհատական հեղինակութեան դէմ, այդ նոյն մարդը իր անձնական ես-ի մէջ էր բռնեղ ամբողջ կազմակերպութեան լիազօրութիւնը:

Այդ ջախջախիչ մերկացումների վրայ աւելացրէք և Կարլ Մարքսի ջախջախիչ կրիտիկան Բակունու դէմ, որով նա ցոյց է տալիս բազմաթիւ ցիտատներով և վկայութիւններով Բակունու գրուածքներէր, որ Բակունին մի առաջին կարգի պանսլաւոնիստ իդէոլոգ է, ուրիշ ոչինչ: Նոյն դրօշմն էր կնքել նրա

⁸³) Ibid, հր. 204.

ճակատին և ինքը Բակունու մտերիմ ընկեր Նեչաևը, որին, ինչպէս և շատ երիտասարդ ուսանողի, Բակունին գործիք էր դարձրել իր ձեռքին և Խնտերնացիօնալի անունով հասցրել նրանց մինչև անարխիստական ոճրագործութեան:

Ինչ ասել կուզի, որ այս բոլորը մահուան ստուեր են ձգում Բակունու և նրա գործնէութեան վրայ, անկման վերջին հարուածը հասցնում նրա կազմակերպութեան: Մի երկու կիսատ-պոստ կոնգրեսներից յետոյ արդէն քայքայում և կաղմալուծում է (1874 թ.) Բակունու կազմակերպութիւնը, իր հետ գերեզման տանելով նաև բակունիզմը, թողնելով մի քանի անարխիստական սև բծեր շվէյցարական Իւրայում, Իտալիայում և մանաւանդ Իսպանիայում, ուր բակունիստներն արկածալից ապստամբական փորձերը Ալլիանսին հասցրին մինչև կարիկատուրային աստիճանը:

Սակայն ինչ վախճան ունեցաւ հին, մարքսիստական Խնտերնացիօնալը:

Խնտերնացիօնալի պատմական գոյութեան և սոցիալ-քաղաքական գործունէութեան վերջին ակտը—փառաւոր ու յաղթական ակտը—խաղացուեց արդէն 1872 թ., սեպտեմբեր ամսին, Հաագայի կոնգրեսում: Թէև մի տարի յետոյ (1873, սեպտեմբերին) դարձեալ գումարուեց Ժընևում նրա կոնգրեսը և դեռ մի քանի տարի շարունակ կանգուն մնաց նրա ընդհանուր խորհուրդը Նիւ-Յօրքում, այնուամենայնիւ ինտերնացիօնալի, որպէս միջազգայնաւորական խմբակցութեան՝ կենդանի գործնէութիւն ու ղեկավար դերը կնքել էին իրանց փաստական վախճանը 1872 թ.: Ժընևի կոնգրեսը աւելի լոկալ (տեղական) բնաւորութիւն ունէր, պատգամաւորների մեծագոյն մասը բաղկացած էր շվէյցարացիներից: Եւ եթէ նա մի նշանաւոր վճիռ ունեցաւ, այդ այն էր, որ երկու տարով յետաձգեց Խնտերնացիօնալի յաջորդ կոնգրեսը, իսկ դա փոխաբերական իմաստով նշանակուում է, որ նա պաշտօնապէս լուծեց Խնտերնացիօնալը: Իսկ Նիւ-Յօրք հաստատուած ընդհանուր խորհուրդը համարեա ֆիկտիւ նշանակութիւն ունեցաւ Եւրոպայի բանուորական շարժման համար: Նրա ունեցած գործնէութիւնը մեծ մասամբ վերադրելու է Մարքս-էնգելսի առւած խորհուրդներին և դիրեկտիւներին, որ նրանք շարունակ հաղորդում էին Լոնդոնից ընդհանուր խորհրդին կամ նրա անդամներից մէկին, միւսին, մանաւանդ Զորգէին:

Սակայն ինչու քացաւ Խնտերնացիօնալը, որպէս այդպիսին, ինչ էր պատճառը:

Բուրժուական իդէօլոգների իդէալիստական մտածողու-

Թիւնը ինչպէս որ ամեն երևոյթի բացատրութեան յենակէտը որոնում է որոշ արտաքին դէպքերի արտաքին ցոլացումներին մէջ, այնպէս էլ Խնտերնացիօնալի «անկման» խոր, պատճառը, չարիքի արմատը որոնում է մարքսիստական և բուլուճիստական տարածայնութիւնների և կռիւների, պառակտումների մէջ:

Բայց այդ դատողութիւնը նշխարան սխալ է, որքան նա մակերևոյթային է:

Խնտերնացիօնալը չմտաւ, որպէս խոնջացած մարտնչող՝ կռուի դաշտում, այլ նա մնաւ իր բնական, նորմալ մահով: Նրա չքացումը ապացոյց էր, որ նա իրութամեայ գոյութեան ընթացքում մի վերին աստիճանի կենդանի, կենսունակ և բնականհրաժեշտ կազմակերպութիւն է եղել, որ պատմական մահով կնքում է իր վախճանը այն դէպքում, երբ պատմականօրէն մահանում են նրա գոյութեան կռուանները:

Խնտերնացիօնալը, որպէս միջազգային պրոլետարիատի շարժման ընդհ. ղեկավարութիւնը ինքնամիտի մի հաւաքական մարմին, իբրև գործնէութեան ֆունկցիաները միացնող մի համակինտրոն ծնւ ունեցող կազմակերպութիւն, պիտի բնականանհրաժեշտութեամբ մեռնէր այն ժամանակ, երբ արդէն կազմակերպութեան այդ ձևը անարժէք ու կենսազուրկ է դառնում սոցիալ-քաղաքական նոր երևոյթների ու յարաբերութիւնների նոր շրջանի ծոցում:

Ասացէք, ի՞նչ էին ներկայացնում 60—70-ական թուականները: Դա ուրիշ ոչինչ չէր՝ իր քաղաքական իմաստով, բայց եթէ բուրժուական յեղափոխութիւնների պատմաշրջանը փակող և բուրժուական լեզալիզմի, սահմանադրական կարգերի նորասկիզբ շրջանի մի միջին, փոխանցող ժամանակամիջոց, երբ եւրոպական պրոլետարիատը իր յետեր թողնելով բարեկադային յեղափոխութիւնը և իր առաջը նկատելով լեզալ գործնէութեան պարլամենտական արտայայտութիւնը, դասակարգային անհրաժեշտութիւն զգաց հետզհետէ ինք զինքը շտկելու, կազմակերպուելու: Հէնց այդ փոխանցող ժամանակամիջոցի հարկադրող ազդակների արդիւնքն էր Խնտերնացիօնալը, որ իր համակենտրոն կազմակերպչական ձևով եկաւ համախմբող բանուորութեան ներշնչելու միուրոյն նպատակ, միուրոյն տակտիկա, կռուի միուրոյն մեթոդ. դասակարգային իդէալի մերձաւոր (minimum) և հեռաւոր (maximum) միուրոյն ծրագրեր:

Սակայն 70-ական թուականներից սկսած, երբ համաեւրոպական բէակցիան հետզհետէ մեղմացնում է իր աւերիչ բռնկումներն ու հալածանքները և երբ ամեն մի ազգային պետութեան մէջ պրոլետարիատը սկսում է արագ թափով կազմա-

կերպուել քաղաքական հողի վրայ՝ իր դասակարգային կուսակցութեան մէջ, երբ, ասում ենք, զանազան երկրների պետական-քաղաքական և սոցիալ-տնտեսական տարբերութիւնները անհրաժեշտօրէն պահանջում են պարլամենտական գործնէութեան ու տակտիկայի նորը նիւաններ (անպայման չվրիպելով համապրոլետարական-սոցիալիստական սկզբունքից),— այդ դէպքում, ինչ ասել կ'ուզի, ինտերնացիօնալը, իր համակենտրոն կազմակերպչական սիստեմով, կորցնում է իր գոյութեան հողը, կենսական արժէքը: Դեռ 40-ական թուականների վերջերին էր, որ «Գոմոնիստական Մանիֆեստի» հանճարեղ հեղինակը ասում էր. «Թէև ոչ ըստ բովանդակութեան, սակայն ըստ ձևի պրոլետարիատի կռիւը բուրժուազիայի դէմ ամենից առաջ ազգային բնաւորութիւն ունի: Ի հարկէ իւրաքանչիւր երկրի պրոլետարիատ պէտք է ամենից առաջ իր սեփական (ազգային, Բ. Ի.) բուրժուազիայի հետ վերջացնէ իր պատմական հաշիւները»: 84) 70-ական թուականներից սկսած արդէն, բանուորական շարժման զարգացման պատմական տենդենցիան իր բնական բերմունքով սկսեց ընթանալ Մարքսի հնուատեսած ուղիով:

Ուրեմն Մարքսի ինտերնացիօնալը հասունացնելով պրոլետարական շարժումը մինչև մի որոշ աստիճան և տալով նրան իր ազատագրութեան և առօրեայ կռուի բովանդակութիւնը, ինքը իր կազմակերպչական համազգային ձևով անհրաժեշտօրէն տեղի տուեց ազգային ձևի, պահպանելով, կրկնում ենք, նոյն բովանդակութիւնը:

Մարքսը 1873 թ. սեպտեմբերի 27-ին (Ժընևի կոնգրեսից յետոյ) իր մի հետաքրքրական նամակում՝ ուղղած նոր ընդհանուր խորհրդի անդամ և իր ընկեր Ջորգէին ասում է ի միջի այլոց հետեւեալը. «Եղելութիւնները (պատմա-քաղաքական, Բ. Ի.) և երկրի անխուսափելի զարգացումն ու կնճիռները պիտի ըստինքեան հոգան ինտերնացիօնալի վերապտեղծման բարենորոգումը ձևով» (նոտրգիրը մերն է): 85)

Դարձեալ մի նախատեսում, որ բառացի ճշտութեամբ իրականացաւ 1889 թ., Մարքսի մահից վեց տարի յետոյ, երբ Փարիզում առաջին անգամ գումարւում է բոլոր երկրների սոցիալիստական կուսակցութիւնների միջազգային կոնգրեսը, որով հիմք է դրւում նոր ինտերնացիօնալին բարենորոգումը ձևով:

Ուրեմն 1872 թ. (պաշտօնապէս 1872 թ.) մեռաւ Մարք-

84) K. Marx und Fr. Engels, «Das Kommunistische Manifest», էր. 17

85) Karl Marx an Sorge (տես «Briefe von Fr. Engels, K. Marx u. A. n. a F. A. Sorge u. Andere», էր. 121—122)

սի հին ինտերնացիոնալը, որպէս զի 1889 թ. յարութիւն առնէ մարքսիստական սոցիալիզմի վրայ կառուցուած նոր ինտերնացիոնալը:

Իսկ այդ նոր ինտերնացիոնալի էութիւնն ու պատմութիւնը դուրս է արդէն մեր թեմայի շրջանակից:

Բ. Իշխանեան

ՄՕՏԻԿ ԱՆՑԵԱՆԻՑ *)

Մեր քննական յետադարձ հայեացքը եօթնասնական թուականի վերջում շիկացած աղգային բոմանտիզմի արտայայտութիւններէ վրայ ամփոփելուց առաջ, աւելորդ չի լինի ներկայացնել մեր ընթերցողներին այն երկու «Տեղեկագիրները», որոնց մէջ թիւրքահայ ազգային վարչութիւնը արտայայտում է թիւրքահայերի բողոքները և իղձերը: Եթէ թիւրքական վատթար բեժիմի դէմ հայերի առանձնայատուկ զրկանքները անաչառօրէն քննենք և ապա աչքի առաջ ունենանք այն ճնշումները, որոնց ենթակայ էր հայութիւնը Կովկասում ռուս բիրօկրատիայի հին բեժիմի ժամանակ և, վերջապէս, քաջութիւն ունենանք նկատի առնել և այն փաստերը, որոնք բնորոշում են մեր դաշնակցականների ստեղծած «աղգային կառավարութիւնը» Անդրկովկասում և Պարսկաստանում—պէտք է որ բաւական մեղմենք այն «դժողբի» արհաւիրքները, որոնցով «աղատ Հայաստանի» ջատագոյնները համոզեցուցիչ էին դարձնում գերմարդկային զոհաբերութիւնները հայ ժողովրդի կողմից եղակի ջանքերով «անկախ Հայաստան» ստեղծելու:

Այդ դոկումենտները տպուած էին արտասահմանի մի հայ թերթում, որից անփոփոխ առաջ ենք բերում այսեղ:

Ա. Տ Ե Ղ Ե Կ Ա Գ Ի Ր

ԳԱԽԱՌԱԿԱՆ ՀԱՐՍԱՀԱՐՈՒԹԵԱՆՑ

Ներկայացեալ առ Բ. ԴՈՒՆ յանուն աղգային ժողովոյ

Ի 11 ապրիլի 1872

Այլևայլ ժամանակներ, մասնաւորաբար վերջին 7—8 տարւայ միջոցին, Անատոլույի ներսերը պատահած ցաւալի դէպքեր, որոնց համար Աղգային Պատրիարքարանս գրեթէ Բ. Իրան գանգատած և անոր ուշադրութիւնը և դարմանատարու-

*) Տես «Մուրճ» № 10